

Gołombiowski, Maciej

Przewodniki archiwalne i ich miejsce w systemie informacji archiwalnej

---

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 19 (147), 245-263

1984

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Archiwistyki

Maciej Golembiowski

PRZEWODNIKI ARCHIWALNE I ICH MIEJSCE W SYSTEMIE INFORMACJI ARCHIWALNEJ

Jedną z cech charakteryzujących rozwój archiwistyki w ciągu ostatnich dwóch dziesięcioleci, a zwłaszcza w latach siedemdziesiątych, jest wzrost zainteresowania problematyką informacyjną. Zainteresowanie to przejawia się zarówno w pracach naukowo-badawczych, jak i w działalności praktycznej¹. Przyczyn tego zjawiska szukać należy wśród dość różnorodnych czynników, między innymi we wzroście ilości i znaczenia utrwalonej w formie dokumentów informacji o życiu społecznym. Można także wymienić nadzieje, jakie wiązali i wiążą archiwiści z rozwojem techniki, zwłaszcza komputerowej i jej ewentualnego wpływu na usprawnienie informacji archiwalnej². Wielu archiwistów jednakże uważa, iż zanim przystąpi się do wprowadzenia nowej techniki do działalności informacyjnej archiwów, należy usprawnić tradycyjne środki informacji stosowane w archiwach³. A ponieważ jednocześnie wykształciła się nowa dyscyplina naukowa, przedmiotem badań której jest — najogólniej mówiąc — działalność naukowo-informacyjna, pojawiają się próby przeniesienia osiągnięć tej dyscypliny na grunt archiwistyki⁴. Taką próbą mają też być niniejsze rozważania, polegające na zastosowaniu terminologii i pojęć z zakresu informacji naukowej do zjawisk archiwalnych.

---

¹ Na niektóre aspekty tego zagadnienia zwrócił uwagę B. Ryszewski w referacie wygłoszonym na sesji „Problemy dydaktyczne kształcenia archiwistów na uniwersytetach” (Toruń 12 września 1981 r.) pt. Wpływ współczesnych tendencji rozwoju archiwistyki na uniwersyteckie kształcenie archiwistów (materiały z sesji w druku).

² Szerzej na ten temat zob. M. Golembiowski, *Tendencje w zakresie zastosowania nowoczesnych technik i metod informacyjnych w archiwach*, [w:] *Powstawanie — przepływ — gromadzenie informacji, Materiały I Symposium Nauk Dających Poznać Źródła Historyczne*, Toruń 1978, s. 26—50.

³ G. Belov, *Zadaci archiwnych učreždenij*, *Sovetske Archivy* 1971, z. 2, s. 3—13.

⁴ Przykładem mogą być tłumaczenia oraz oryginalne prace zamieszczane na łamach biuletynu *Informatyka i Archiwa*.

Przedmiotem tych rozważań będą przewodniki archiwalne. Jest to ten element systemu informacji archiwalnej, który winien być głównym czynnikiem wiążącym ten system z innymi systemami informacyjnymi.

Polska literatura archiwalna nie zna właściwie opracowania obejmującego swym zakresem pomocy archiwalnych określanym mianem przewodników. Jedyne pełniejsze opracowania S. Pańków dotyczą właściwie tylko jednego typu przewodników, aczkolwiek autorka wspomina także o innych⁵. Natomiast różne typy przewodników w jednym podrozdziale omówił C. Biernat⁶. Również w obcej literaturze archiwalnej niewiele znajdziemy opracowań traktujących jednocześnie o różnych typach przewodników archiwalnych⁷.

Uwagi na temat przewodników archiwalnych należałoby zacząć od omówienia samego pojęcia i określenia tym samym przedmiotu rozważań. Autor chciałby jednak do tego zagadnienia powrócić na końcu swych rozważań. W tym miejscu zgódźmy się może z opinią znanego archiwisty francuskiego, który po stwierdzeniu, że „pojęcie przewodników archiwalnych jest równie dawne jak same archiwa”, konstatuje, iż w pewnym sensie wszystkie pomoce archiwalne mogą być uznane za „przewodniki”, służą bowiem wskazywaniu drogi w labiryncie zbiorów archiwalnych. W miarę rozwoju archiwistyki pojęcie przewodników archiwalnych zawężyło się do pewnego typu opracowań informacyjnych⁸. Nie doszło też dotąd do precyzyjnego zdefiniowania pojęcia przewodników archiwalnych i terminem tym zwykło się określać różne typy archiwalnych pomocy informacyjnych. Punktem wyjścia do dalszych rozważań może być, jak się wydaje, definicja zawarta w *Międzynarodowym słowniku archiwalnym*, której istota sprowadza się do stwierdzenia, że przewodnikiem archiwalnym jest taki rodzaj pomocy, który służy korzystającemu do zorientowania się co do zawartości oraz trybu wykorzystywania zespołów archiwal-

⁵ S. Pańków, *Przewodniki archiwalne*, Archeion 45, 1966, s. 15 i n.; por. te jż e, *Uwagi na temat opracowania przewodnika po zasobie archiwalnym*, tekst powielony przy piśmie NDAP PNE-916-1 z 1967 r. oraz jego poprawiona i rozszerzona wersja z 1976 r.

⁶ C. Biernat, *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977, s. 244—247 (podrozdział zatytułowany „Przewodniki”).

⁷ A. Schäfer, *Archivführer — Bestandsübersichten — Gesamtinventare*, Der Archivar, Jg. 21: 1971, H. 2, s. 122—127; J.-Y. Mariotte, *En marge des guides d'archives*, La Gazette des Archives, 1974, nr 86, s. 161—170; W. Leesch, *Archivbehelfe: Haupttypen und Sonderformen*, Der Archivar, Jg. 28: 1975, H. 3, s. 319—426; M. Duchain, *Les guides d'archives*, Archives et Bibliothèques de Belgique, t. 47: 1976, nr 1—2, s. 117—132; W. Leesch, *Archivbehelfe (Bestandsübersichten, Inventare, Repertorien, Archivführer)*, Archives et Bibliothèques de Belgique, t. 47: 1976, nr 1—2, s. 133—145.

⁸ M. Duchain, op. cit., s. 117.

nych⁹. Określenie to, równie trafne, co ogólnikowe, pozwala na szerokie stosowanie miana przewodników, w stosunku do wielu typów i form pomocy archiwalnych.

Tradycyjnie, w literaturze archiwalnej rozróżnia się trzy (czasami dwa) typy przewodników, które mogą być realizowane w różnej formie¹⁰. Podstawą tych tradycyjnych typologii jest przedmiot informowania, w jakimś sensie równoznaczny z zakresem informatora oraz stosunek przewodnika do struktury zbiorów archiwalnych, czyli pasywnych zbiorów informacyjnych¹¹. Owymi trzema typami są:

1 — przewodniki, których przedmiotem informowania jest zespół archiwalny lub grupa zespołów;

2 — przewodniki, przedmiotem informowania których jest zasób archiwum, fragment zasobu, lub zasób kilku archiwów;

3 — przewodniki, w których przedmiotem informowania jest rozproszona w różnych kompleksach archiwalnych (zespołach, zasobach) dokumentacja dotycząca określonego tematu, czy ściślej grupy tematów.

Dwa pierwsze typy łączy ze sobą jednakowy stosunek do struktury zbiorów archiwalnych, przynajmniej jeśli chodzi o ich zakres, zgodny z reguły z zakresem określonej całości archiwalnej, jaką tworzy zespół archiwalny lub zasób archiwum. Trzeci typ zaś ignoruje organizację wewnętrzną zbiorów archiwalnych, a swój zakres przystosowuje przede wszystkim do zakresu tematu, dla którego jest opracowywany. Jak dalej zobaczymy stwierdzenie to jest tylko w części słuszne, gdyż także przewodniki tematyczne są opracowywane dla pewnej „całości” archiwalnej, tyle, że nie uwzględniają kompletu zawartej w owej „całości” dokumentacji.

Czasami podkreśla się, że wspomniane typy nie są typami tego samego rodzaju pomocy, ale że są to zupełnie różne pomoce archiwalne¹². Należałoby zastanowić się, czy mamy rzeczywiście do czynienia z różnymi rodzajami tego samego opracowania informacyjnego, czy też są to

---

⁹ *Elsevier's Lexicon of Archive Terminology*, Amsterdam—London—New York 1964, s. 41.

¹⁰ M. Duchain, op. cit., s. 118 i passim; W. Leesch, *Archivbeihilfe*, s. 325—326; F. Biljan, *Les instruments de recherche des archives au service de la science*, *Archivum*, Vol. 24, 1974, s. 157.

¹¹ Pasywny zbiór wyszukiwawczy (informacyjny) jest zbiorem dokumentów pierwotnych lub wtórnych, w których wyszukiwanie prowadzi się wyłącznie na podstawie ustalonych wcześniej za pomocą zbioru aktywnego kodów adresowych. Natomiast aktywnym zbiorem nazywamy zbiór opisów — charakterystyk wyszukiwawczych dokumentów pierwotnych wraz z adresami przechowywania tych dokumentów w zbiorze pasywnym. Por. A. I. Czerny, *Teoria wyszukiwania informacji*, Warszawa 1981, s. 255, 266. Tam też czytelnik znajdzie szczegółowy opis zagadnień związanych z teorią wyszukiwania informacji.

¹² F. Biljan, op. cit., s. 157.

zupełnie różne informatory, które wiążą się ze sobą wyłącznie nazwą.

Po tych wstępnych wyjaśnieniach przyjrzyjmy się przewodnikom archiwalnym z punktu widzenia informacji naukowej, a zwłaszcza teorii wyszukiwania informacji.

Pierwszym zagadnieniem będzie określenie miejsca przewodników archiwalnych wśród źródeł informacji. Wypadnie zacząć od stwierdzenia, że mimo wielu prób informacja naukowa nie dopracowała się dotąd pełnej i jasnej klasyfikacji źródeł informacji. Można mówić jedynie o różnych typologiach przeprowadzanych z różnych punktów widzenia, nie powiązanych w jednolity system klasyfikacyjny¹³. Nas interesować będzie zarówno miejsce przewodników w systemie źródeł informacji naukowej w ogóle, jak i ich stosunek z informatologicznego punktu widzenia do innych źródeł informacji archiwalnej. Z punktu widzenia najpowszechniejszych typologii źródeł informacji przewodniki archiwalne należą do dokumentalnych, piśmienniczych, publikowanych źródeł informacji. Pozostawimy na razie na boku, jako niezwykle rzadkie zjawisko, fakt przygotowywania przewodników archiwalnych w formie systemów informatycznych, co mogłoby zdezaktualizować nieco ich przynależność do źródeł piśmienniczych¹⁴.

Istotnym informatologicznym kryterium podziału źródeł informacji jest kryterium pierwszeństwa źródłowego. Z tego punktu widzenia przewodniki mogą być pochodnym źródłem informacji, gdyż są opracowane na podstawie źródeł pierwotnych i zawierają ich charakterystykę formalną i treściową¹⁵. Pojawiają się tu jednakże pewne wątpliwości: otóż z reguły przewodniki opracowywane są nie na podstawie samych archiwaliów (a więc źródeł pierwotnych), a raczej na podstawie wcześniej przygotowanych źródeł pochodnych, jakimi zazwyczaj są inwentarze archiwalne. Ponadto przewodniki z reguły nie kierują bezpośrednio do źródeł pierwotnych. W tym więc przypadku przydatna byłaby, opracowana zresztą dla innych celów, klasyfikacja dzieląca źródła informacji na prymarne, sekondarne, tercjarne itp.¹⁶ Przewodniki bowiem są pochodnymi źródłami informacji drugiego stopnia, a więc jeśli przyjąć, że

¹³ Jedną z prób typologii źródeł informacji, zresztą także nie pozbawioną usterek, zawiera projekt SINTO — *System Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej* — SINTO. Projekt ogólny, Warszawa 1977, s. 9—11.

¹⁴ Przykładem takiej próby jest system PROSPEC — P. Simmons, L. Bell, M. Roper, *PROSPEC: A Computer application for the Public Record*, Journal of the Society of Archivists, t. 4: 1972, z. 5, s. 423—427.

¹⁵ Zob. wyżej przyp. 13; por. J. Ratajewski, *Zarys techniki opracowania informacyjno-dokumentacyjnego źródeł informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej*, Katowice 1978, s. 28.

¹⁶ *Réunion d'expertes sur la création d'une banque européenne de données culturelles*, UNISIST, Bulletin d'information, Vol. 6, no 4, s. 8—9.

archiwalia to źródła prymarne, przewodniki można zaliczyć do źródeł tercjarnych. Zagadnienie pierwszeństwa źródłowego w stosunku do przewodników archiwalnych wypada jeszcze bardziej skomplikować. Chcielibyśmy zwrócić uwagę, że dla innych, niearchiwalnych służb informacyjnych, przewodniki archiwalne mogą stać się pierwotnymi źródłami informacji, tak jak w przypadku systemu informacji o dokumentach opublikowanych. Tak więc, będąc dla systemu informacji archiwalnej źródłami pochodnymi (stricte tercjarnymi), dla innych systemów informacyjnych przewodniki stają się źródłami pierwotnymi. Ten fakt pozwala na konstatację jednej z najistotniejszych cech przewodników archiwalnych z punktu widzenia informacji naukowej, mianowicie ich zdolności do wiązania systemu informacji archiwalnej z innymi systemami informacyjnymi¹⁷ (rys. 1).

Można by oczywiście dalej snuć rozważania nad miejscami przewodników wśród źródeł informacji naukowej, wydaje się jednak, że to, co powiedziano, wystarczająco określa charakter przewodników z tego punktu widzenia. Powstaje jedynie pytanie, czy wszystkie przewodniki można pod tym względem traktować jednakowo. Na to pytanie wypadnie odpowiedzieć twierdząco. Zasadniczo bowiem przewodnik archiwalny jest informatorem odsyłającym do innych informatorów, zarazem przeznaczonym do publikacji.

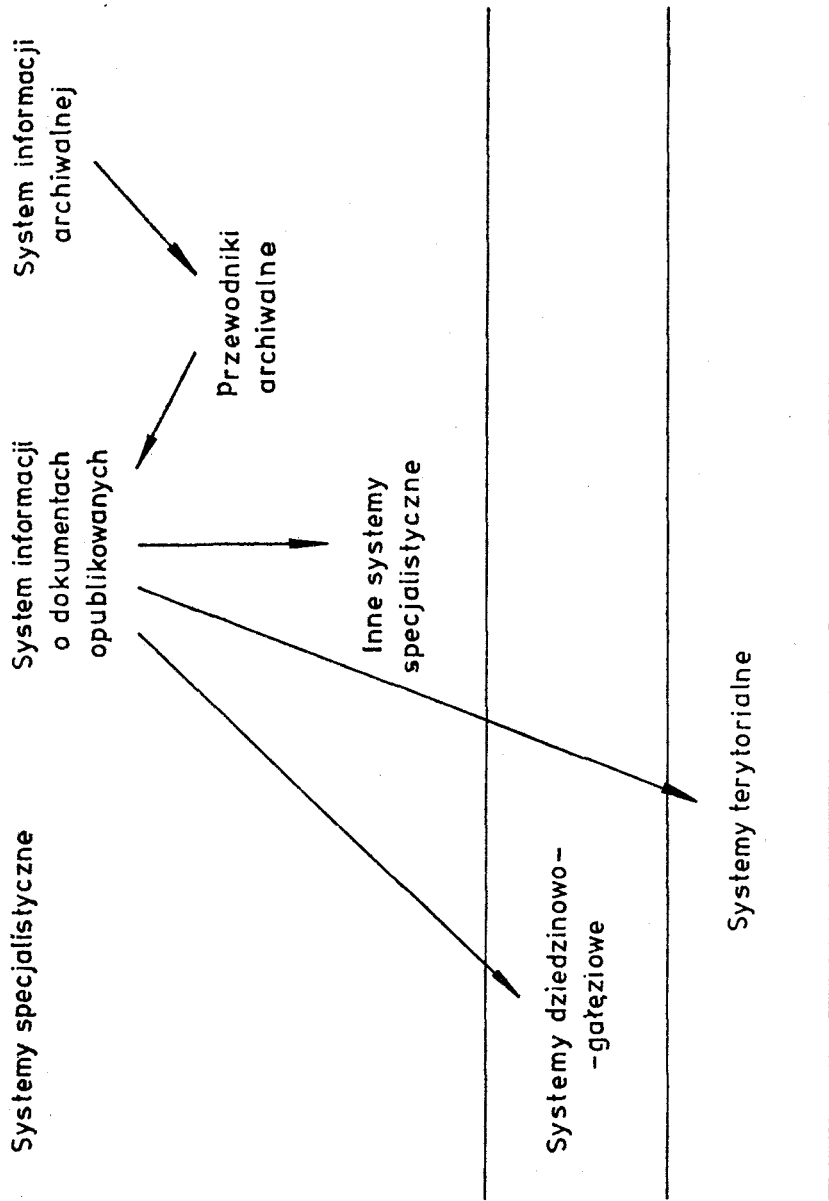
Innym, również skomplikowanym zagadnieniem jest określenie pasywnego zbioru informacyjnego jako przedmiotu, o którym informuje przewodnik archiwalny. Zagadnienie to ma wiele różnych aspektów, a na dwa z nich chcielibyśmy zwrócić uwagę.

Pasywne zbiory informacyjne składają się z jednorodnych pozycji wyodrębnianych i określanych dla konkretnego systemu informacyjnego bądź informacyjno-wyszukiwawczego. W niektórych przypadkach (nie będziemy się tutaj nimi zajmować) wspomniany wymóg jednorodności pozycji nie musi być spełniany. W przypadku przewodników archiwalnych mamy zasadniczo do czynienia z pozycjami jednorodnymi z punktu widzenia archiwalnej organizacji zbiorów. I tak pozycją zbioru pasywnego może być zasób archiwum, zespół lub zbiór archiwalny, bądź też jednostka archiwalna. Owe rodzaje pozycji zbioru pasywnego implikują rodzaje przewodników archiwalnych. A więc z tego punktu widzenia mamy do czynienia z czterema typami przewodników.

Typologia przewodników archiwalnych z punktu widzenia pozycji pa-

---

¹⁷ Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że zarówno System Informacji Archiwalnej, jak i System Informacji o Dokumentach Opublikowanych są podsystemami ogólnokrajowego Systemu Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej SINTO. W ten więc sposób m.in. system informacji archiwalnej wiąże się z całym systemem informacji naukowej w kraju.

Rys. 1. Powiązania archiwalnych źródeł informacji z SINTO

sywnych zbiorów informacyjnych wiąże się zazwyczaj dosyć ściśle z typologią omawianych informatorów, wynikającą z określenia pasywnego zbioru informacyjnego, jako pewnej całości będącej przedmiotem informowania przewodnika. W niektórych wypadkach jest to równoznaczne z zakresem omawianego typu pomocy archiwalnych. Zagadnienia tego dotknęliśmy już, wspominając tradycyjną typizację przewodników archiwalnych. Informatory te mogą być opracowywane dla zbioru informacji, wyodrębnionego zgodnie lub też niezgodnie ze strukturą zbiorów archiwalnych.

Organizację (strukturę) zbiorów archiwalnych rozpatrywać można jako organizację rzeczywistą, to znaczy zgodną z rzeczywistym rozmieszczeniem całości zasobu archiwalnego w archiwach, oraz organizację naturalną, to znaczy zorganizowaną zgodnie z kryteriami historyczno-ustrojowymi zbiorów „całości” archiwalnych, tzn. zespołów archiwalnych. Jeżeli procesy archiwotwórcze przebiegają bez żadnych zakłóceń, rzeczywista organizacja zbiorów archiwalnych winna sankcjonować jej organizację naturalną. Może jednak w ten sposób być usankcjonowana tylko część powiązań między podstawowymi elementami organizacji zbiorów archiwalnych. Nie wdając się w dalsze szczegóły niezwykle skomplikowanego problemu organizacji zbiorów archiwalnych, chcemy tylko zwrócić uwagę, że w wypadku rzeczywistej organizacji zbiorów dominującym podziałem, obok podziału na zespoły archiwalne, jest podział na zasoby archiwów, podczas gdy organizacja naturalna charakteryzuje się układem zespołów zgodnym z kryterium historyczno-ustrojowym, będąc zazwyczaj układem zorganizowanym hierarchicznie. Ponadto układ instytucjonalny pasywnych zbiorów informacyjnych (tzn. rzeczywisty) może być rozpatrywany w jego formie „idealnej”, to znaczy w pełni zgodnej z zasadami archiwalnymi (głównie z zasadą proveniencji i pertynencji terytorialnej). Układ ten może też być rozpatrywany w swej wersji „realnej”, to znaczy ukształtowanej w sytuacji, kiedy oddziaływały nań różne czynniki pozaarchiwistyczne¹⁸.

Podstawową strukturą organizacji zbiorów archiwalnych, właściwą zarówno dla wersji rzeczywistej, jak i naturalnej jest zespół archiwalny¹⁹. Zespół archiwalny może tworzyć pasywny zbiór informacyjny, dla którego tworzy się zbiór aktywny w postaci przewodnika po zespole. Po-

---

¹⁸ Problematyka organizacji zbiorów archiwalnych z punktu widzenia informacji naukowej jest zagadnieniem bardzo skomplikowanym. Pewną próbę omówienia tej problematyki podjął autor niniejszych rozważań w rozprawie „System informacji archiwalnej”, 1981, s. 55—68 (maszynopis).

¹⁹ Por. B. Ryszewski, *O niektórych podstawowych pojęciach archiwalnych (kancelaria, registratura, zespół archiwalny, archiwum)*, Zesz. nauk. UMK, Historia 5, Toruń 1969, s. 93—116.

zycją zbioru pasywnego w tym wypadku z reguły jest jednostka archiwalna. Przewodnik po zespole może przybrać postać przewodnika realnego, to znaczy opracowanego dla konkretnie zachowanego w danym archiwum zbioru jednostek przynależących do zespołu. Może też przybrać postać przewodnika idealnego, to znaczy uwzględniającego wszystkie części danego zespołu, bez względu na ich zachowanie i miejsce przechowywania²⁰. Odrębnym zagadnieniem, do którego jeszcze wrócimy, jest przewodnik po grupie zespołów.

Pasywnym zbiorem informacji, który bodaj najczęściej jest wykorzystywany jako podstawa opracowania przewodników archiwalnych jest zasób archiwum lub grupy archiwów związanych ze sobą zazwyczaj terytorialnie. Zbiór pasywny tworzy w tym przypadku struktura właściwa rzeczywistej — instytucjonalnej organizacji zbiorów. Przewodnik taki, nazywany przewodnikiem po zasobie archiwum, również może przybrać postać przewodnika realnego (rejestrującego wyłącznie zespoły rzeczywiście przechowywane w danym archiwum), lub też przewodnika idealnego, to znaczy opisującego zasób zgodny z zasadami archiwalnymi, a zwłaszcza z zasadą pertynencji terytorialnej, bez względu na rzeczywiste miejsce przechowywania zespołów lub ich fragmentów oraz bez względu na stan ich zachowania. Pozycją zbioru pasywnego, dla której przygotowana jest pozycja zbioru aktywnego, jest w przypadku przewodników po zasobie zespół lub zbiór archiwalny.

Jest jeszcze jedna grupa pomocy archiwalnych, dla których nie stosuje się zazwyczaj nazwy przewodników archiwalnych, a które jednak mieszczą się w przytoczonej przez nas na początku definicji. Chodzi tu mianowicie o typ pomocy, dla których pozycją zbioru pasywnego jest zasób archiwum. Zakres tego rodzaju pomocy bywa różny, obejmując zazwyczaj zasób archiwalny kraju²¹, lub też zasób administrowany przez określone służby archiwalne (np. państwową służbę archiwalną, kościelną służbę archiwalną itp.). Mielibyśmy więc w tym przypadku do czynienia z przewodnikami po krajowym (czy też narodowym) zasobie archiwalnym, po państwowym zasobie archiwalnym, czy też po zasobie archiwów kościelnych.

Zwłaszcza w dwu pierwszych omówionych tu przypadkach, a mianowicie przewodników po zespole archiwalnym oraz przewodników po zasobie archiwum, ich zakres pokrywa się zasadniczo ze strukturami rzeczywistej organizacji zbiorów archiwalnych. Z pewnymi zastrzeżeniami podobne twierdzenie jest prawdziwe także w stosunku do trzeciego typu

²⁰ Owa „idealność” pomocy archiwalnych jest zresztą często ograniczona jedynie do zachowanych fragmentów zespołu (lub zasobu), które są rozproszone.

²¹ Można by tu przyjąć z pewnymi zastrzeżeniami zaproponowany przez C. Biernat termin „narodowy zasób archiwalny” — C. Biernat, op. cit., s. 196.

informatorów o charakterze przewodników archiwalnych, tj. przewodników po zasobie archiwalnym kraju, bądź wydzielonych służb archiwalnych. Możliwe jest jednak opracowanie przewodników dla struktur naturalnej organizacji zbiorów, to znaczy dla „całości” wyodrębnianych z całego zasobu archiwalnego wyłącznie na podstawie kryteriów historyczno-ustrojowych. Mamy wówczas do czynienia z przewodnikami po pozostałości aktowej określonej epoki historycznej, lub też z przewodnikami po archiwaliach wytworzonych przez określony typ władz, instytucji, organizacji itp. Polska praktyka archiwalna zna tego typu opracowania, z których najbardziej udanym jest *Przewodnik* opracowany przez Józefa Siemieńskiego²². Także ten typ przewodnika może występować w wersji realnej, to znaczy rejestrować wyłącznie rzeczywiście zachowane archiwalia, lub w wersji idealnej. Zakres tego typu przewodnika pokrywa się z reguły z zakresem struktur naturalnej organizacji zbiorów archiwalnych, natomiast pozycją zbioru pasywnego najczęściej jest zespół archiwalny.

Omawiając wyżej zagadnienie przewodników po zespole wspomniano o przewodnikach po grupie zespołów. Ponieważ owe grupy zespołów tworzy się z reguły opierając się na kryteriach historyczno-ustrojowych (zespoły wytworzone przez jednego typu instytucje, zespoły wytworzone przez instytucje funkcjonujące w określonej społeczności, zespoły określonego „pionu” władz itp.) przewodniki po nich znajdują się na pograniczu przewodników dla zbiorów właściwych dla rzeczywistej i naturalnej organizacji zbiorów.

W praktyce archiwalnej istnieje duża grupa przewodników, których zakres nie pokrywa się z zakresem żadnej ze struktur organizacji zbiorów archiwalnych. Pozycje pasywnego zbioru informacyjnego są w tym przypadku dobierane dla potrzeb konkretnego przewodnika, według różnych kryteriów: tematyczno-rzeczowych, przedmiotowych, formalnych, geograficznych, czy też chronologicznych. Zbiór pasywny jest więc tworzony z punktu widzenia potrzeb informacyjnych użytkowników archiwów. Przewodniki te swoim charakterem zbliżone są do katalogów archiwalnych i tworzą wraz z nimi grupę archiwalnych informatorów rzeczowych.

---

²² J. Siemieński, *Przewodnik po archiwach polskich*, cz. 1 — *Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1933. Podobny charakter miał mieć projektowany przewodnik po archiwaliach okresu zaborów — W. Suchodolski, *Projekt przewodnika po polskich archiwach państwowych doby porozbiorowej (1772—1918)*, *Archeion* 7, 1934, s. 227—239. Ostatnio do koncepcji tego rodzaju przewodników nawiązano na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie w ramach seminarium magisterskiego Bohdana Ryszewskiego przygotowywano prace magisterskie będące w swej istocie przewodnikami ustrojowymi.

Reasumując, można stwierdzić, że zarówno z punktu widzenia zgodności zakresu przewodników z organizacją zbiorów archiwalnych, jak i z punktu widzenia zakresu przewodników rozumianego tematycznie jest to bardzo różnorodna grupa informatorów archiwalnych. Ich zakres może być określany zgodnie lub niezgodnie ze strukturą zbiorów archiwalnych. W pierwszym przypadku może obejmować różne struktury — od zespołów, poprzez zasoby poszczególnych archiwów, po zasób archiwalny kraju, a nawet znamy przykłady przewodników o zasięgu międzynarodowym. W przypadku określania zakresu przewodnika niezgodnie ze strukturą zbiorów archiwalnych, decydują o nim różne kryteria, często zresztą kilka z nich równocześnie.

Przewodniki archiwalne różnią się także między sobą z punktu widzenia pozycji zbioru pasywnego. Wspomniano już, że pozycje zbioru aktywnego tworzącego przewodnik archiwalny mogą być tworzone dla różnych rodzajów pozycji zbioru pasywnego. Dla jednych przewodników będą to jednostki archiwalne, dla innych zespoły, a spotykamy też takie, dla których pozycją zbioru pasywnego jest zasób archiwum.

Przyjrzyjmy się z kolei organizacji aktywnych zbiorów informacyjnych. Teoria wyszukiwania informacji zna dwa warianty organizacji aktywnych zbiorów informacyjnych. Pierwszy z nich, nazywany prostym lub pozycyjnym, polega na tym, że jednej pozycji zbioru pasywnego podporządkowana jest jedna pozycja zbioru aktywnego, zwana też charakterystyką wyszukiwawczą, na którą składają się wszystkie (uwzględniane oczywiście w danym typie informatora) cechy pozycji zbioru pasywnego. Wariant drugi, zwany inwersyjnym, uznaje za pozycję zbioru aktywnego w miejsce opisu pozycji zbioru pasywnego jedną z cech składających się na ten opis (jednostkę języka informacyjno-wyszukiwawczego). Cecha taka może być właściwa kilku pozycjom zbioru pasywnego. Jest więc to układ typu indeksowego²³.

Także z tego punktu widzenia przewodniki archiwalne różnią się między sobą. Jeśli bowiem przewodniki po zasobie archiwalnym charakteryzuje prosta organizacja zbioru aktywnego, to w przewodnikach po zespołach bardzo często stosowana jest organizacja inwersyjna²⁴.

---

²³ Zagadnienie to, ze względu na brak miejsca, jesteśmy zmuszeni przedstawić w pewnym, koniecznym uproszczeniu.

²⁴ W polskiej praktyce archiwalnej taka organizacja aktywnego zbioru w przypadku przewodników po zespole została usankcjonowana przepisami metodycznymi — Zalecenia metodyczne w sprawie zasad opracowania przewodnika po zespole (zbiorze) archiwalnym. Załącznik do zarządzenia nr 18 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 1 sierpnia 1974 r. (maszynopis).

Przewodniki archiwalne różnią się także między sobą układem pozycji zbioru aktywnego, przy czym rządzą nim zasadniczo podobne zasady, jakie określają zakres przewodnika. Tak więc układ pozycji zależy może od kryteriów formalnych, archiwalnych, historyczno-ustrojowych, rzeczowych, geograficznych, chronologicznych lub im podobnych. W przypadku przewodnika po zasobie może to być układ zgodny ze strukturą organizacyjną archiwum lub zgodny z historyczno-ustrojową hierarchią twórców zespołów. Archiwalny układ zbioru pasywnego może być podstawą układu pozycji zbioru aktywnego w przypadku przewodników po zespołach. Jeśli te ostatnie charakteryzuje inwersyjna organizacja zbioru aktywnego, układ poszczególnych haseł jest układem systematycznym opartym na kryteriach ustrojowych, rzeczowych, chronologicznych lub innych w zależności od typu materiałów archiwalnych. Często też o układzie pozycji zbioru aktywnego decyduje kilka kryteriów jednocześnie, przy czym główne podziały wynikają zazwyczaj z kryteriów archiwalnych, czy historyczno-ustrojowych, grupy niższego rzędu są układane nierzadko w zgodzie z kryteriami rzeczowymi, natomiast w ich ramach poszczególne pozycje przyjmują układ zgodny z kryteriami o charakterze bardziej formalnym (np. układ chronologiczny lub alfabetyczny).

Przejdźmy z kolei do zagadnień związanych z budową poszczególnych pozycji aktywnego zbioru informacji właściwego przewodnikom archiwalnym. Poszczególne pozycje składają się z trzech grup elementów charakteryzujących pozycje zbioru pasywnego. Są to elementy identyfikujące, takie jak numer pozycji, nazwa zespołu, czy tytuł jednostki ewentualnie nazwa archiwum, daty skrajne zespołu lub jednostki, sygnatura bądź symbol identyfikacyjny. Druga grupa, to elementy charakteryzujące, do których można zaliczyć określenie wielkości pozycji zbioru pasywnego, informacje o szczegółowych pomocach informacyjnych dotyczących pozycji oraz informacje bibliograficzne, informacje o dokumentach wtórnych (mikrofilmach itp.), wreszcie hasła rzeczowe lub nazwy grup archiwaliów sygnalizujące zawartość treściową opisywanej pozycji. Grupa trzecia elementów składających się na opis jednej pozycji, to elementy opisujące, na które może się składać opis ustrojowo-kompetencyjny twórcy dokumentacji oraz opis treści i formy prezentowanej dokumentacji.

W praktyce poszczególne pozycje mogą się składać ze wszystkich trzech grup elementów i uwzględniać każdy z wymienionych rodzajów informacji, poszczególne pozycje mogą też posiadać prostą budowę, w skrajnych przypadkach ograniczoną tylko do grupy elementów identyfikujących. Pomijamy tu oczywiście budowę pozycji w przypadku inwersyjnej organizacji zbiorów aktywnych, gdyż jest ona dosyć prosta,

składając się z hasła opisującego cechę pozycji zbioru pasywnego (mniej lub bardziej rozbudowanego) oraz adresu pozycji²⁵.

Różnice w budowie pozycji występują nie tylko pomiędzy różnymi typami przewodników archiwalnych, ale występują także pomiędzy przewodnikami tego samego typu. Można tu przytoczyć przykład przewodników po zasobie archiwum, które w jednych przypadkach zawierają omal wszystkie możliwe elementy budowy pozycji, w innych zaś tylko niektóre, stając się praktycznie spisami zespołów, dla których proponuje się czasem nazwę — „krótki przewodnik”.

W naszych dotychczasowych rozważaniach braliśmy pod uwagę wyłącznie zasadniczą część przewodników archiwalnych, to znaczy aktywny zbiór informacji. Integralną częścią tych pomocy archiwalnych są jednak także ich części wstępne oraz aparat uzupełniający. Oba te elementy przewodników są różnie realizowane w różnych typach przewodników i w dużej mierze ich postać zależy od koncepcji autorów przewodnika z jednej strony oraz od możliwości wydawniczych z drugiej.

Obok formalnego wstępu (czy też, jak to się często nazywa, przedmowy) zawierającego informacje dotyczące zakresu, budowy przewodnika, sposobu korzystania z niego itp., właściwa część informująca poprzedzona jest wstępną charakterystyką prezentowanego w przewodniku materiału archiwalnego. W wypadku przewodnika po zasobie archiwum jest to zazwyczaj historia tego archiwum wraz z dziejami kształtowania się jego zasobu, a także charakterystyka zgromadzonego zasobu. Odmienne nieco zbudowana jest część wstępna poprzedzająca przewodnik po zespole — poświęcona jest ona wówczas głównie historii twórcy zespołu oraz charakterystyce archiwalnej zespołu. Zakres i szczegółowość omawianych części bywają różne.

W różny sposób traktowany jest aparat pomocniczy przewodnika. Chodzi tu głównie o indeksy, choć także mogą to być wykazy bibliograficzne, mapki, tabele, konkordancja sygnatur itp. Aparat pomocniczy, a zwłaszcza indeksy, różnią się w różnych typach przewodników. Inaczej opracowane być winny szczególnie dla przewodników o pozycyjnej i inwersyjnej organizacji zbiorów aktywnych. W pierwszym przypadku ideałem byłoby takie opracowanie indeksów, aby w formie inwersyjnej prezentowały w różnych aspektach całą treść zawartą w pozycyjnej części przewodnika. W praktyce jednak najczęściej indeksy przedstawiają tylko zawartość elementów identyfikujących i częściowo charakteryzujących. Zazwyczaj do przewodników załączane są indeksy: geograficzny, osobowy i instytucji. Nieco inaczej ma się rzecz w przewodnikach

---

²⁵ Na temat budowy pozycji zbioru aktywnego szerzej zob. S. Zadrozny, *Projektowanie systemów informacyjnych dla potrzeb inte*, Warszawa 1978, s. 31—33.

o inwersyjnej organizacji zbioru aktywnego. Wówczas indeksy mają pozwolić na wyszukiwanie informacji w przewodniku według innych, niż uwzględniane w jego zasadniczej części aspektów. Osiąga się to poprzez inny układ haseł, poprzez ich rozbitcie, poprzez wyodrębnienie z haseł przewodnika tych ich części, które same mogą stać się hasłami, zwłaszcza jeśli posiadają specyficzny charakter (np. imiona własne, nazwy geograficzne itp.).

Aparat pomocniczy odgrywa więc szczególnie istotną rolę w procesie korzystania z przewodnika. W przyszłości opracowywanie właśnie tej części informatora może być dokonywane za pomocą maszyn cyfrowych, które mogą na przykład stworzyć indeks słów kluczowych, przy czym specjalnie interesujące wydaje się stworzenie typu indeksu słów kluczowych w kontekście (KWIC)²⁶.

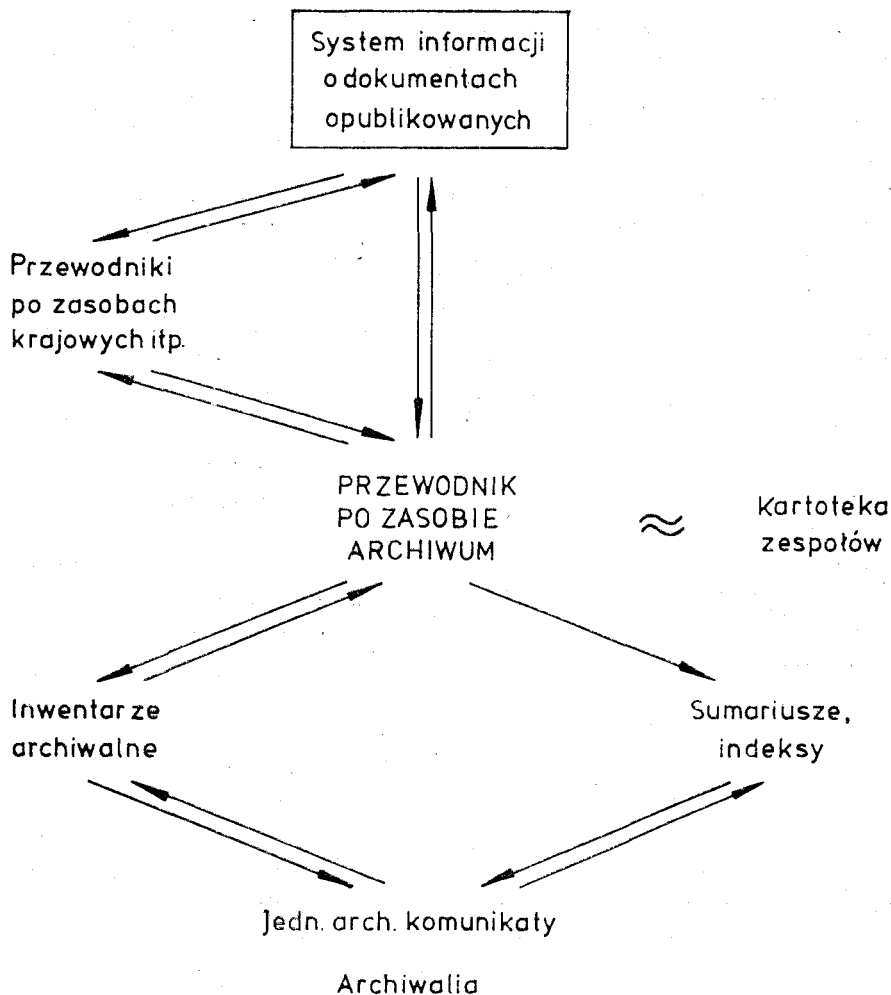
Dokonując tego krótkiego przeglądu cech informacyjnych pomocy archiwalnych nazywanych przewodnikami, trzeba stwierdzić, że różnych ich typów nie wiążą żadne wspólne cechy z wyjątkiem trzech: 1 — są opracowywane dla ogólnej orientacji w zasobie archiwalnym, 2 — nie wiążą się w sposób bezpośredni z pierwotnymi archiwalnymi źródłami informacji, 3 — poprzez fakt ogłaszania ich drukiem wiążą się z systemem informacji bibliograficznej.

Wypada więc bliżej jeszcze przyjrzeć się miejscu przewodników archiwalnych w systemie informacji archiwalnej. Rozważmy to zagadnienie, biorąc za punkt wyjścia trzy tradycyjnie rozumiane formy przewodników archiwalnych.

Przewodniki po zasobie archiwum nie są informatorami opracowywanymi bezpośrednio na podstawie pierwotnych źródeł informacji, a więc archiwaliów. Podstawą ich opracowania są podstawowe pomoce archiwalne (inwentarze) lub pomoce tymczasowe (spisy archiwaliów), a tylko w szczególnych przypadkach, jeśli dla jakiegoś zespołu nie opracowano dotąd żadnego narzędzia informacji ani ewidencji, sięga się bezpośrednio do materiałów archiwalnych. Same zaś przewodniki po ich opublikowaniu stają się podstawą przygotowania opisu bibliograficznego, katalogowego lub dokumentacyjnego w innych systemach informacyjnych (głównie w systemie informacji o dokumentach opublikowanych). Natomiast procedura wyszukiwania archiwalnych źródeł informacji pierwotnej prowadzi do przewodników od pozaarchiwalnych systemów informacji bezpośrednio lub za pośrednictwem informatorów o archiwach (przewodni-

²⁶ Taką funkcję ma m.in. spełniać amerykański system SPINDEX — B. Fisher, *Byproducts of computer processing*, *The American Archivist*, 1969, s. 215—223; podobne próby prowadzono w Archiwum Wspólnoty Australijskiej w Canberra — R.-H. Bautier, *Archiwa a informatyka*, *Informatyka i Archiwa*, Biuletyn nr 2, 1972, s. 40.

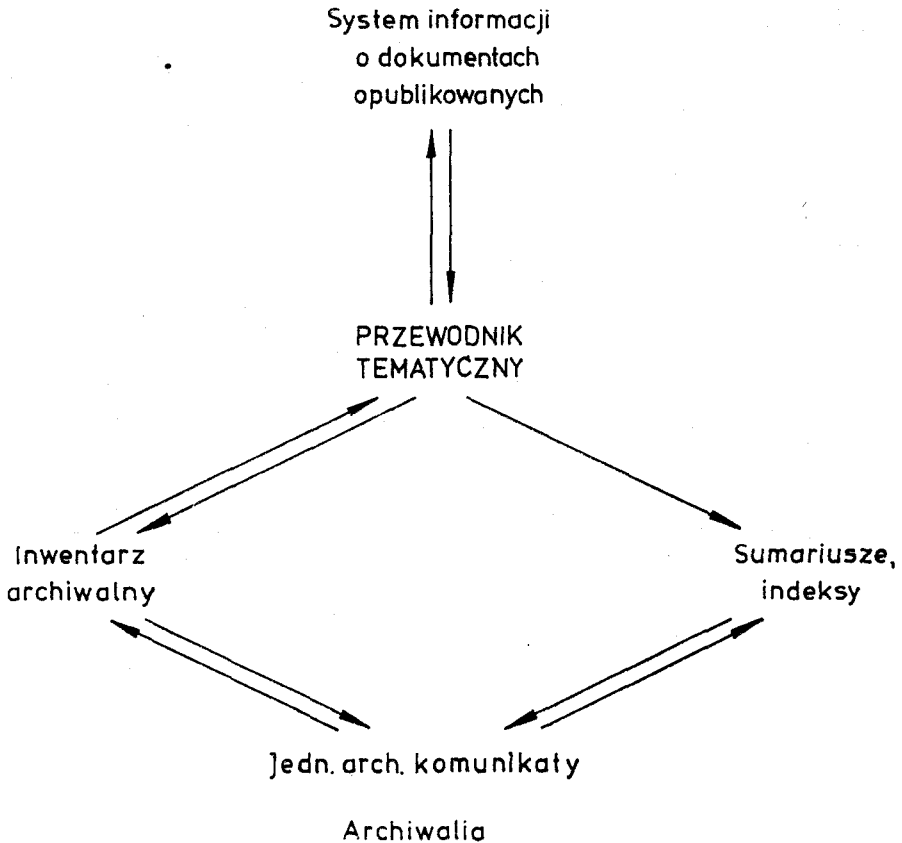
ków o zasobie archiwalnym kraju, zasobie zarządzanym przez określoną służbę informacyjną lub tp.). Przewodniki zaś kierują zarówno do tych pomocy, które były podstawą ich opracowania (inwentarze, spisy), jak i do innych pomocy archiwalnych (indeksów, katalogów itp.) i dopiero za pośrednictwem tych wszystkich narzędzi informacji użytkownik dociera do archiwaliów (rys. 2).

Rys. 2. Miejsce przewodnika po zasobie archiwum wśród innych ważniejszych narzędzi informacji

Również pozaarchiwalne systemy informacyjne kierują do przewodników tematycznych, te zaś zazwyczaj poprzez podstawowe lub dodatkowe pomoce archiwalne pozwalają na odnalezienie poszukiwanej infor-

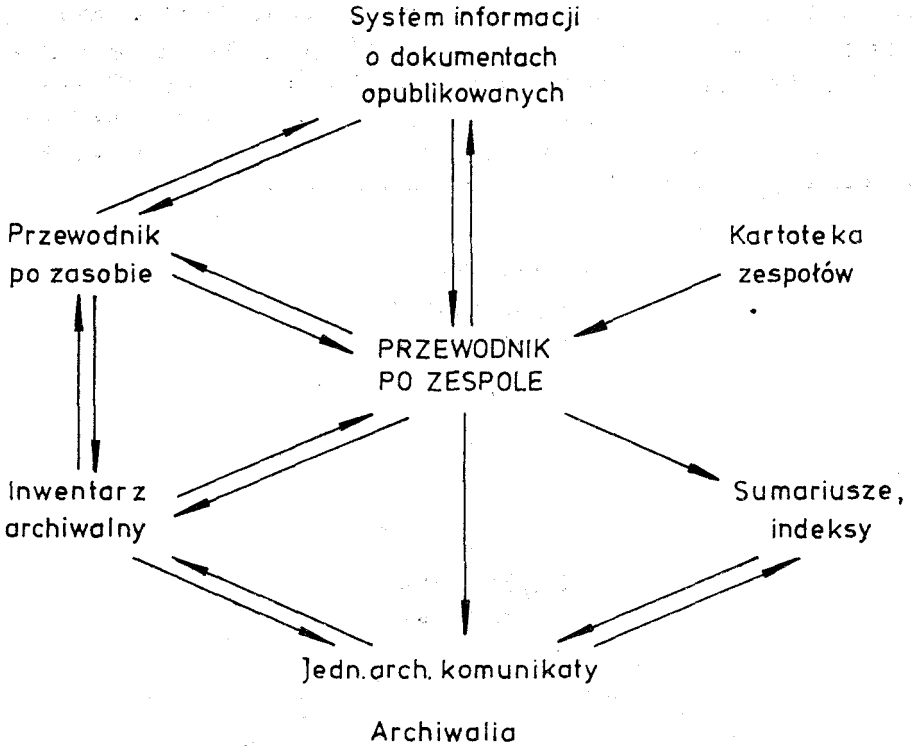
macji. Zarazem jednak dosyć często przewodniki tematyczne pozwalają na bezpośrednie dotarcie do archiwaliów. W takiej sytuacji zbliżają się one swoją funkcją do katalogów archiwalnych. Natomiast proces tworzenia przewodników przebiega podobnie jak proces tworzenia przewodników po zasobie, a więc podstawą opracowania są najczęściej takie pomoce archiwalne, jak inwentarze i spisy archiwaliów (rys. 3).

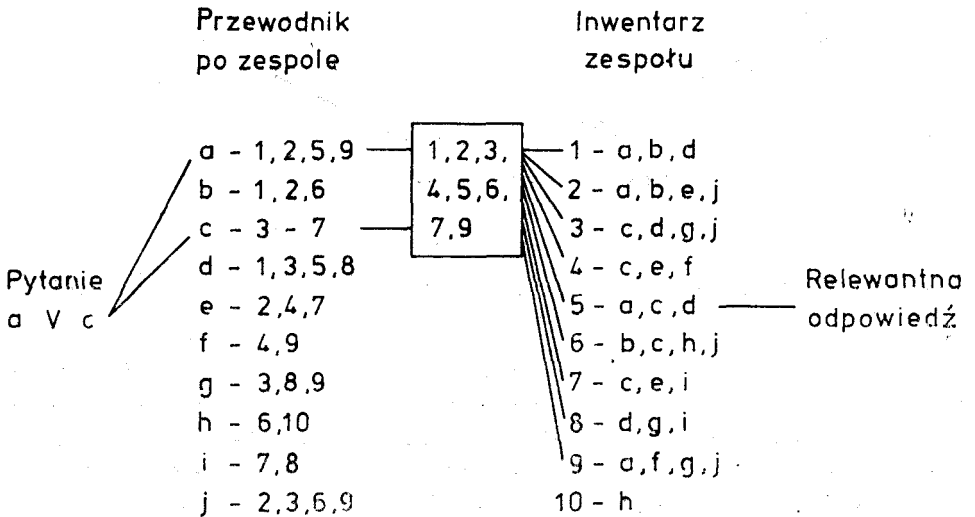
Rys. 3. Miejsce przewodnika tematycznego wśród innych narzędzi informacji

Nieco inaczej przedstawia się zagadnienie przewodników po zespole. Podstawą opracowania jest tu także zasadniczo inwentarz archiwalny. Podobnie też, jak w obu poprzednich przypadkach, przedstawia się sprawa łączności przewodników po zespole z systemami pozaarchiwalnymi. Nieco inaczej jednak wygląda proces wyszukiwania informacji za pomocą przewodników po zespole, kierują one bowiem znacznie częściej bezpośrednio do archiwaliów. Dotyczy to głównie przewodników o in-

Rys. 4. Miejsce przewodnika po zespole wśród innych ważniejszych narzędzi informacji

Rys. 5. Związki między przewodnikiem po zespole a inwentarzem zespołu w procesie wyszukiwawczym

wersyjnej organizacji zbiorów aktywnych (rys. 4). Rola inwentarza archiwalnego polega wówczas głównie na pomocy w ustaleniu kontekstu, w jakim występuje hasło przewodnika, co w konsekwencji zmniejsza współczynnik szumu (rys. 5).

Chcielibyśmy jeszcze przedstawić kilka uwag o tym, czym właściwie jest przewodnik archiwalny oraz czy jest to jeden typ archiwalnych narzędzi informacji, czy też tej samej nazwy używa się na określenie różnych informatorów.

Polski Słownik Archiwalny uznaje, że mianem przewodnika określa się dwie różne pomoce archiwalne: przewodnik po zasobie oraz przewodnik po zespole. Pierwszy z nich, to „pomoc archiwalna informująca o poszczególnych zespołach (zbiorach) archiwalnych lub ich grupach, składających się na zasób danego archiwum...”. Natomiast przewodnikiem po zespole jest „pomoc archiwalna o charakterze zbliżonym do wyrozumowanego skorowidza rzeczowego informująca o treści materiałów archiwalnych danego zespołu...”²⁷. Tak więc zgodnie z tymi definicjami pojęcie przewodnika archiwalnego, nawet obejmującego obie zdefiniowane pomoce archiwalne, byłoby bardzo zawężone także w stosunku do stanowisk wyrażanych w literaturze, a także w stosunku do praktyki²⁸. *Materiały do słownika terminologii archiwalnej krajów socjalistycznych* znają wyłącznie pojęcie przewodnika po archiwum, definiując je w istocie podobnie jak *Polski Słownik Archiwalny* zdefiniował pojęcie przewodnika po zasobie²⁹. W literaturze archiwalnej panuje jednak duża różnorodność co do tego, co jest przewodnikiem archiwalnym, a co nim nie jest. Przykładem tego niech będą odpowiedzi uzyskane przez autora jednego z referatów na moskiewskim Kongresie Archiwalnym. Zgodnie z 22 odpowiedziami przewodnikiem archiwalnym jest pomoc archiwalna prezentująca archiwalia wyłącznie w porządku strukturalnym, opracowana bądź dla kilku archiwów, bądź dla jednego archiwum, bądź też dla zespołu archiwalnego lub jego części. Trzy odpowiedzi twierdziły, że przewodnikiem archiwalnym jest pomoc archiwalna opracowana wyłącznie w porządku niezależnym od struktury zasobu, na przykład w porządku rzeczowym (przewodniki tematyczne). Według kolejnych 16 odpowiedzi przewodnikiem jest pomoc archiwalna zmienna w swojej formie, zależnie od celu

²⁷ *Polski Słownik Archiwalny*, pod red. W. Maciejewskiej, Warszawa 1974, s. 67.

²⁸ Por. S. Pańków, Uwagi (maszynopis); C. Biernat, op. cit., s. 244—247. W takiej koncepcji nie mieści się w ogóle przewodnik typu *Przewodnika* J. Siemińskiego.

²⁹ *Materiały do słownika terminologii archiwalnej krajów socjalistycznych*, wyd. Z. Kolanowski, Warszawa 1973, s. 305—306.

opracowania (bądź w układzie strukturalnym, bądź w układzie rzeczowym), prezentująca jednak materiał zawsze w sposób pobieżny³⁰.

Wydaje się, że bez szerszych studiów nad terminologią archiwalnego aparatu informacyjnego niemożliwe jest podjęcie decyzji, które z form pomocy archiwalnych, mieszczących się w powyższym omówieniu, można nazwać przewodnikiem archiwalnym. Wszystkie omówione formy informatorów łączą, jak już wspomniano, tylko trzy cechy wspólne, poza tym bardzo wiele je dzieli, przy czym granice podziału przebiegają w tak różnych płaszczyznach, że niemożliwe jest przeprowadzenie jednolitej, prawidłowej logicznie klasyfikacji narzędzi informacji zwanych przewodnikami archiwalnymi. Bez względu na formę, stopień szczegółowości i zakres łączy je wspólny cel — ułatwienie poszukiwań w archiwach. Uznajmy więc za nadal słuszną przytoczoną na początku naszych rozważań definicję.

Na zakończenie chciałbym stwierdzić, że nie było moim zamiarem poddanie analizie opublikowanych dotąd w Polsce i na świecie przewodników archiwalnych; w stosunku do niektórych typów uczyniła to w swych opracowaniach S. Pańków. Krytyczna analiza wszystkich typów przewodników przerastałaby ramy jednego artykułu i czeka na swego autora. Zaproponowane tu ujęcie tematu niosło wiele niebezpieczeństw i często prowadziło do uproszczeń. Autor uzna, że osiągnął swój cel, jeśli zaprezentowany tekst pozwoli czytelnikowi na inne niż tradycyjne spojrzenie na zagadnienia pomocy archiwalnych w ogóle, a przewodników w szczególności.

DIE ARCHIVFÜHRER UND IHR PLATZ IM SYSTEM DER ARCHIVINFORMATION

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel wurde der Versuch unternommen, den Platz der Archivführer unter den Informationsquellen zu bestimmen. Der Autor vertritt die Ansicht, daß die Archivführer als abgeleitete Informationsquellen zweiten Grades für die außerarchivalischen Informationssysteme zu Grunddokumenten werden, wodurch sie das System der archivalischen Information mit anderen Systemen verbinden.

Die besprochenen Informationsmittel werden für verschiedene passive Informationssammlungen bearbeitet, die sich sowohl hinsichtlich der Bereiche als auch der Art der Positionen unterscheiden. Eine solche Sammlung kann beispielsweise ein Archivbestand, eine Gruppe von Archivbeständen, der Archivgesamtbestand der staatliche Archivgesamtbestand u.a. sein. Die Sammlungen werden demzufolge nach verschiedenen Kriterien ausgesondert. Ähnlich verhält es sich mit den Positionen der passiven Informationssammlungen. Es können eine Archiveinheit, ein Archiv-

³⁰ F. Biljan, op. cit., s. 157. •

bestand, der Archivgesamtbestand sein. Wenn man die verschiedenen Verbindungsmöglichkeiten der Bereiche der passiven Sammlungen sowie ihrer Positionen in Betracht zieht, stellt sich heraus, daß die Archivführer schon in dieser Hinsicht verschiedenartig sein können.

Die Organisation der aktiven Informationssammlungen nimmt im Falle der Archivführer die Form der einfachen (positionsbezogenen) und der inversiven (indexbezogenen) Organisation an. Davon hängt der Aufbau der Positionen der aktiven Sammlung, d.h. der Positionen des Archivführers ab. Er umfaßt meistens die die Positionen der passiven Sammlung bestimmenden Elemente, die die charakterisieren und beschreiben.

Unabhängig vom Aufbau und der Redaktion des Führers gehören zu denjenigen Elementen, die seinen „Informationsgehalt“ erhöhen, die einführenden Teile und der Hilfsapparat in der Form von Registern, Verzeichnissen Tabellen u.ä.

Zum Schluß wurde der Versuch unternommen, die Stellung der Archivführer im System der Archivinformation und in den anderen, nichtarchivalischen Informationen zu bestimmen. Dadurch wurde die Rolle dieses Informationsmittels im Prozeß der Informationsauswahl gezeigt.